

H. DEVIJVER, *Prosopographia militiarum equestrum quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum* (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, A, 3), Leuven, I—III, 1976—1977—1980, 1384 p.

Cartea lui H. Devijver este cea mai recentă contribuție la studiul carierei ofițerilor superiori de rang ecvestru din armata romană.

Opera cuprinde trei volume, primele două apărute consecutiv, în 1976 și 1977, cel de-al treilea la un interval de patru ani după apariția primului. Ele sînt paginate în continuare: I, p. 1—512; II, p. 513—1 012; III, p. 1 013—1 384.

După o scurtă prefață (p. 7), urmează introducerea (p. 9 și urm.), în care sînt expuse metoda de lucru și problemele ridicate de realizarea acestei prosopografii; apoi, în continuare, prescurtările bibliografice (p. 14—41).

Urmează prezentarea milițiilor ecvestre: vol. I cuprinde literele A—I (cu *Addenda et corrigenda* la sfîrșitul volumului, p. 505—511), iar vol. II literele L—V (vezi din nou *Addenda et corrigenda*, p. 999—1 012).

Ultimul volum este consacrat indicilor (realizați în colaborare cu W. Petters); mai întîi, însă, după o scurtă prefață, H. Devijver face unele completări la prosopografia milițiilor ecvestre, pe baza ultimelor descoperiri și studii (p. 1 020—1 024). Utilitatea acestui volum (de indici), a cărui lipsă s-a resimțit în intervalul de 3—4 ani de la apariția vol. I—II, este recunoscută de cel ce are în mînă acest valoros instrument de lucru fie și numai din urmărirea cuprinsului: 1. *Nomina virorum et mulierum*: A) *Militiae equestres* (*nomina gentilicia; equites quorum nomina gentilicia perierunt; cognomina; agnomina; signa; patrum nomina ut in fontibus memorantur; tribus — pseudo-tribus; domus — origo*); B) *Nomina aliorum virorum*; C) *Nomina mulierum*. — 2. *Imperatores et domus eorum* (*militiae equestres ad singulorum Imperatorum aetatem pertinentes*). — 3. *Geographica*: A) *Domus — origo militiarum equestrum ut in fontibus memorantur*; B) *Provinciae, ubi equites militiis perfuncti sunt, ut in fontibus memorantur*; C) *Index geographicus locorum ubi res municipales memorantur*; D) *Index geographicus generalis*; — 4. *Res notabiliores*. — 5. *Dii deaque*. — 6. *Voces Graecae*. — 7. a) *Auctores citati*; b) *Inscriptiones — Ostraca-Papyri citatae*.

O prezentare mai detaliată a unei lucrări de acest gen ar fi dificilă (ea fiind destinată lucrului, iar nu lecturii) — și nici nu ne-am

propus acest lucru. De aceea, considerăm mai util a ne opri asupra unora din personajele din această prosopografie, cu unele completări sau observații ce pot aduce mai multă lumină în studiul unor cariere ecvestre; date fiind preocupările noastre, însemnările ce urmează privesc aproape în exclusivitate Dacia romană.

A 18) Inscripția greacă descoperită în *agora* Palmyrei, onorînd pe *T. Aelius*...¹, a suscitat, în special în anii din urmă, o serie de discuții.

Conform întregirii propuse de H. Seyrig, în r. 2—3 era numele provinciei Dacia Superior: ἐν Παρολί[τ]τ ὡ τῆς ἄνωτέ[ρ]ας Δακίας; la data publicării inscripției, această mențiune reprezenta un *terminus ante quem* important, deoarece se considera că această denumire a persistat numai pînă la 158/159; abia de atunci, în urma reorganizării Daciei, ar fi fost înlocuită cu denumirea de Dacia Apulensis². *Ca terminus post quem* poate fi și acum considerat începutul domniei lui Antoninus Pius, deoarece cel onorat prin inscripția d la Palmyra poartă *praenomen*-ul și *nomen*-ul acestui împărat³.

În 1959, s-a descoperit însă, la Gherla, o diplomă militară atestînd existența Daciei Porolissensis deja în anul 133⁴; mai nou, altă diplomă arată că această provincie exista încă la 123⁵ — ea fiind creată, foarte probabil, cu ocazia reorganizării Daciei sub Hadrian, în 118—119⁶. Denumirea de Dacia

¹ H. Serig, *Syria*, 22, 1941, p. 231, nr. 4; *BullÉp*, 1942, 164; *AnnÉp*, 1947, 170. Cf. I. I. Russu, *ActaMN*, 6, 1969, p. 173.

² Vezi A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 33—34.

³ H. Seyrig, *loc. cit.* Cf. I. I. Russu, *loc. cit.*; idem, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 60 (= Dacia, N.S., 18, 1974, p. 170).

⁴ C. Daicoviciu — D. Protase, *JRS*, 51, 1961, p. 63; idem, *ActaMN*, 1, 1964, p. 163—178; *AnnÉp*, 1962, 255; *IDR*, 1, 11.

⁵ I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 28 (= Dacia, N. S., 18, 1974, p. 155—178); *AnnÉp*, 1973, 459; *IDR*, 1, 7 (vezi și 7 bis).

⁶ C. C. Petolescu, *Revista de istorie*, 32, 1979, 2, p. 267—270.

Parolissensis a persistat paralel cu cele de Dacia Superior și Dacia Inferior, până la reforma din 168—169 — cind ultimele denumiri au fost înlocuite cu cele de Dacia Apulensis și Dacia Malvensis.

Așadar, vechiul argument nu mai rămâne valabil în a data inscripția înainte de 158/159⁷. Paradoxal însă, data inscripției trebuie fixată tot pe timpul lui Antoninus Pius: cea mai veche atestare a organizării formațiunilor de palmireni din Dacia în *numeri* datează din anul 159⁸. Dacă totuși în inscripție este vorba de un prefect (ἑπαρχος), comanda lui datează probabil după 141, cind este atestat alt comandant, *M. Ulpius Abgarus* (U 3).

A 44): milițiile ecvestre ale lui P. Aelius Marcianus, așa cum rezultă din analiza unei inscripții descoperită în Caesarea Mauretaniei: *P(ublio) Aelio P(ubli) fil(io) Palatina (tribu) Marciano, praef(ecto) coh(ortis) I Augusta Bracarum, praeposito n(umeri) Illyricorum, trib(uno) coh(ortis) Ael(iae) expeditae, praef(ecto) al(ae) Augustae II Thracum, praeposito al(ae) Gemin(ae) Seba[sten(ae)], praeposito classis Syriacae*

⁷ În acest fel, nici întregirea lacunei din r.2—3 a inscripției de la Palmyra nu mai poate fi acceptată ca până acum. Cum H. Seyrig publicase, în 1941, inscripția fără desen și fotografie, N. Gostar (AIIA Iași, 11, 1974, p. 304) propunea eventual ⁸ *ἑν Παρολι[σσω τῆς ἑπαρχ]ίας Δακλας* — citire consemnată și de noi în Dacia, N.S., 20, 1976, p. 300 (cu ocazia publicării recenziei la cartea lui A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Budapesta—Amsterdam, 1975) (în vol. II a *Prosopografiei* lui Devijver, la *Addenda et Corrigenda*, p. 100, A 18, ni se atribuie, din neatenție, nouă această completare). În realitate, ultimele trei litere din r. 2 (-PAC) au fost citite corect de H. Seyrig; am verificat acest lucru cu ajutorul unui estampilaj al inscripției trimis în 1979 de dr. Adnan Bounni, directorul săpăturilor arheologice din Direcția generală a antichităților și muzeelor din Damasc (Siria). *Nomen*-ul și *praenomen*-ul sînt și ele așa cum le-a citit primul editor, deci nu provin de la Hadrian, astfel încît inscripția nu poate fi datată înainte de 123 (cum opinează I. I. Russu: *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 60; idem, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 170). În acest fel, nici completarea din r. 2 nu mai este valabilă; cf. SCIVA, 32, 1981, 2, p. 290, nr. 4).

⁸ C. C. Petolescu, SCIVA, 26, 1975, 3 p. 427; idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 108, nota 45. Alt *numerus Palmyrenorum*, cel din Numidia, este atestat și el în 168—169 (Jean Marcillet—Jaubert, Arheološki Vestnik, Ljubljana, 1977, p. 351—352).

et Augustae, praef(ecto) classis Moesialicae, C(aius) Caesius Marcellus veter(anus) ex dec(urione) al(ae) II Thracum⁹.

Cu prudență, mai degrabă respingînd posibilitatea unei identificări, H. Devijver face legătura cu un omonim *praef(ectus) coh(ortis)* dintr-o inscripție de la Eburacum (Britannia)¹⁰.

În legătură cu începutul milițiilor ecvestre ale acestui personaj, considerăm deosebit de util a reproduce opinia celui care pînă nu de mult a fost cel mai mare cunoscător al carierelor ecvestre¹¹.

„P. Aelius Marcianus a inauguré ses milices équestres en qualité de préfet de la cohorte I Augusta Bracarum. Nous connaissons deux unités de ce nom qui ont appartenu toutes les deux, à l'époque qui nous intéresse, à l'armée de Mésie inférieure. L'une d'entre elle a été en garnison à Brețcu (Boretzk) sur la pente ouest des Carpates orientaux dans la province roumaine actuelle de Trei Scaune. L'autre a dû pendant un certain temps être déplacée en Bretagne, à preuve la pierre d'Eburacum, élevée par notre Marcianus aux dieux hospitaliers qui l'ont protégé en pays étranger. Comme cette dédicace que M. E. Birley a bien voulu nous signaler semble être le seul vestige du séjour de ce corps de troupes en Bretagne, à moins qu'on ne lui attribue également une tuile trouvée à Ebchester et publiée au CIL, VII, 1229, portant les lettres [co] h. I Br., nous sommes portés à supposer que la cohorte a dû rentrer en Mésie inférieure aussitôt accomplie sa mission en Bretagne, laquelle coïncidait peut-être avec les troubles auxquels Lollius Urbicus mit fin, en 142. Ce serait après ce retour que Marcianus aurait été nommé préposé au *numerus Illyrico:um*. en Dacie inférieure, unité qui dès Antonin le Pieux fut transformée¹² en aile de cavalerie régulière. Cette donnée, ainsi que le surnom *Aelia* de la cohorte qu'il commandera ensuite permettent de fixer la date de ce cursus peu après Hadrien”.

⁹ CIL, VIII, 9 358 (= ILS, 2 738).

¹⁰ CIL, VII, 237 (= ILS, 3 598; RIB, 649). Cf. H. Devijver, *op. cit.*, p. 65, nr. 43.

¹¹ H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I, Paris, 1960, p. 303—304, nr. 125.

¹² H.-G. Pflaum face trimitere la lucrarea lui W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 51 și urm. *Ala* la care se face aluzie este documentată de o inscripție și o țigă stampilată de la Brncoveniști (I. I. Russu, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les*

Însușindu-și argumentația lui H.-G. Pflaum, H. Devijver consideră că P. Aelius Marcianus și-a exercitat funcția de *praefectus coh(ortis) I Augustae Bracarum* în Moesia Inferior (?) (semnul de întrebare aparține lui H. D.). Cu prilejul acestei prime miliții, P. Aelius Marcianus a fost însărcinat și cu altă comandă: *praepositus n(umeri) Illyricorum* din Dacia Inferior; această situație explică probabil nedumerirea autorului exprimată prin acel semn de întrebare după numele provinciei (Moesia Inferior) în care ar fi staționat *cohors I Augusta Bracarum*.

Confuzia este explicabilă, datorită complexității sistemului organizației administrative a Daciei romane. Se știe că pe timpul lui Traian, o parte din teritoriile dacice cucerite au aparținut din punct de vedere militar și administrativ provinciei Moesia Inferior (estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, Muntenia, sudul Moldovei); abia de la începutul domniei lui Hadrian, aceste teritorii (mai puțin sudul Moldovei și Muntenia în cea mai mare parte) au creat o nouă provincie — Dacia Inferior¹³. Cu această ocazie, acele unități ale Moesiei Inferior dislocate la nord de Dunăre, probabil încă din timpul războaielor dacice, au format armata noii provincii.

Astfel, cohorta amintită aparținea de mai multă vreme armatei Daciei Inferior¹⁴; ea apare în diploma din 13 decembrie 140 cu numele de *I Brac(ar) aug(ustanorum)*¹⁵. A staționat la Brețcu, în sud-estul Transilvaniei, unde lasă ștampile tegulare: COH I BRAC, COH BRAC și COH I BR¹⁶. Ea nu trebuie însă confundată cu aproape omonima ei *cohors I Bracarum* care a rămas în continuare între efectivele Moesiei Inferior¹⁷.

În ceea ce privește *numerus Illyricorum*¹⁸ — și el a staționat tot în sud-estul Transilvaniei. În anul 129, o diplomă militară amintește între trupele Daciei Inferior o *vezillatio Illyricor(um)*; dar diploma amintită din 140 a aceleiași provincii îl desemnează drept *numerus*. Transformarea a avut loc între anii 129—140, probabil spre sfârșitul domniei

lui Hadrian¹⁹; acest eveniment reprezintă un *terminus post quem* pentru datarea primei miliții ecvestre a lui P. Aelius Marcianus. Mai târziu, la o dată necunoscută, unitatea apare staționând în castrul de la Brincovești, în Dacia Superior (Apulensis), purtând denumirea de *ala numeri Illyricorum*²⁰; dacă, totuși, denumirea face pur și simplu aluzie la faptul că acest *numerus* avea efective de călăreți²¹ (transformarea neputând, oricum, fi atribuită epocii lui Antoninus Pius), această schimbare de nume nu poate fi nici ea utilizată ca *terminus ante quem* pentru datarea carierei lui P. Aelius Marcianus.

Comanda simultană a unor ofițeri asupra a două unități situate una în apropiere de alta este de mai multe ori atestată în provincia Dacia Inferior. Astfel, într-o inscripție de la Rimini, un prefect al alei I Asturum, unitatea care-și avea garnizoana în castrul de la Hoghiz (sud-estul Transilvaniei), apare ca *praepositus numeri equitum electorum ex Illyrico*²²; este semnificativ că acest *numerus* este atestat printr-o ștampilă legulară chiar

¹⁹ Acum sînt organizate și alte formațiuni din Dacia în *numeri*. Astfel, două inscripții de la Praetorium din anii 138 și 140 menționează *numerus burgariorum et veredariorum Daciae Inferioris* (CIL, III, 13 795—13 796; ILS, 8 909, 9 180; IDR, II, 587—588); de asemenea, *Suri sagittarii* menționați ca atare în inscripții de la Bivolari (Aruțela) (IDR, II, 575—576) și Rădăcinești (IDR, II, 585) sînt organizații ulterior într-un *numerus* (IDR, II, 341, 350, 383, 529, 530), iar *numeri Palmyrenorum* din Dacia Superior și Dacia Porolissensis sînt creați pe timpul lui Antoninus Pius (C. C. Petolescu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 427; idem, SCIVA, 30, 1979, 1,

²⁰ Mai sus, nota 12. p. 108, nota 45).

²¹ CIL, XVI, 75 (= IDR, I, 10; 22 martie 129): *vezillatio equitum Illyricor(um)*; IDR, I, 13 (13 decembrie 140): *numerus equitum Illyricor(um)*; CIL, XI, 393 (= ILS, 2739): *numerus equitum elector[um] ex Illyrico*. Cf. I. I. Russu, ActaMIN, VI, 1969, p. 174: *ἑταρχον εἰλης ἐπιπέων ἀριθμοῦ Παλμυρητῶν Πορολισητῶν* (ILS, 9472); *vet(eranus) ex n(umero) ala Thracum* (CIL, XIII, 8 818); *equilibus n(umeri) alae Firmae catafr(actariae) Aur(eli)anae* („Germania”, XV, 1931, p. 8).

²² CIL XI, 393 (= ILS, 2 739). Cf. H. Devijver, *op. cit.*, II, 1977, p. 597—598, nr. 12: C. Nonio C. f. An. Caepian(o) equo publ., ex quin[qu] decuris iudicu[rum], praef. coh. III Brit[ann]o[rum] veterano[rum] equitatae trib. leg. I Adju[st]ricis piae fidelis, praef[ectus] alae I Asturum, praepos[itus] numeri equitum elec-

frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembre 1972, București—Köln—Viena, 1974, p. 222—223; D. Protase, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln—Bonn, 1977, p. 383—386).

¹³ B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 209—210.

¹⁴ Géza Bakó, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 631—635.

¹⁵ B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196—210; AnnÉp, 1962, 264; IDR, I, 13.

¹⁶ Géza Bakó, *loc. cit.*

¹⁷ B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 204—205.

¹⁸ Despre acesta, bibliografia: G. Bakó, SCIV, 26, 1975, 1, p. 141—145; D. Protase, *loc. cit.*; I. I. Russu, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 93—103.

în castrul de la Hoghiz²³. Mai amintim că Sextus Iulius Possessor apare ca *pref(ectus) coh(ortis) III Gallorum*²⁴, *praepositus numeri Syror(um) sagittarior(um)*²⁵ *item alae primae Hispanorum*²⁶; el și-a îndeplinit cele trei miliții ecvestre spre sfârșitul domniei lui Antoninus Pius²⁷. De asemenea, T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus a fost, sub domnia lui Marcus Aurelius²⁸, ἔπαρχος σπειρας δευτερας Φλαουλας Νομιδῶν (cu garnizoana la Feldioara²⁹), πραιπόσιτος σπειρας δευτερας Φλαουλας Βεσσῶν (cu garnizoana la Cincșor³⁰).

Având în vedere aceste observații, apare improbabilă transferarea cohorții I Bracaraugustanorum în Britania în preajma anului 142. Prin urmare, nici data comenzii lui P. Aelius Marcianus asupra celor două unități nu mai poate fi legată de asemenea reper cronologic.

În schimb, analiza comenzilor îndeplinite de P. Aelius Marcianus în Mauretania Caesariensis ne poate aduce se pare unele elemente noi de ordin cronologic. În această provincie el a fost tribun al cohorții *Aelia expedita* (gradul său arată că era comandantul unei unități de o mie de oameni, echivalând cu a doua miliție ecvestră), apoi prefect al aiei

tor[um] ex Illyrico, C. Valerius Saturninus d[ec.] alae I Asturum, prae f. optim[o]. L.d.d.d. În această inscripție, *cohors III Brittonum* poartă indicația *veteranor[um]*; acest epitet nu apare în diploma militară din anul 160 (CIL, XVI, 111), în care se menționează această unitate printre trupele Moesiei Superior, dar apare în alta cu o dată apropiată (8 februarie 161: Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954–1977*, Londra, 1978, p. 78–79, nr. 55). Astfel, milițiile ecvestre ale acestui personaj pot data curînd după anul 161.

²³ G. Bakó, SCIV, 26, 1975, 1, p. 142.

²⁴ Această unitate avea garnizoana la Ionești Govorii (Pons Aluti) (D. Tudor, OR⁴, p. 337). Pe timpul lui Marcus Aurelius, această unitate este atestată la Hoghiz; C. Daicovicu, Dacia, 7–8, 1937–1940, p. 315 (= A nnÉp, 1944, 42).

²⁵ În anul 138, *Suri sagittarii* sint atestați în zona carpatină a Oltului (vezi mai sus, nota 19), dar ulterior au staționat probabil la Romula (vezi M. P. Speidel, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 169–177, cu toată discuția și bibliografia).

²⁶ Această unitate își avea castrul la Slăveni; bibliografia: D. Tudor, OR⁷, p. 337.

²⁷ H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 474–476, nr. 99.

²⁸ *Ibidem*, p. 106–108, nr. 132.

²⁹ I. Pop, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 141–146.

³⁰ Bibliografia despre această unitate: I. I. Russu, ActaMN, 4, 1967, p. 86–88.

Augusta II Thracum și *praepositus al(ae) Geminae(ae) Seba[sten(ae)]* (ultimul cuvînt este martelat³¹).

Ultima din unitățile menționate își avea garnizoana chiar la Caesarea, capitala provinciei³². Aici, această ală este atestată prin mai multe inscripții³³. Numele și-l trage de la un oraș *Sebaste*, situat în partea orientală a imperiului (Lydia, Paphlagonia, Pont, Palestina), unde mai multe cetăți purtau acest nume; dintre acestea, cea mai importantă a fost *Samaria*, vechea capitală a regatului Israelului, căreia numele de *Sebaste* (= *Augusta*) i-a fost dat de către Irod cel Mare³⁴.

În competiția pentru tron de după moartea lui Pertinax, acest oraș a fost de partea lui Pescenius Niger³⁵. Acest fapt ar fi o explicație pentru martelarea numelui *Seba[sten(ae)]*

³¹ * *Sebasten* vocabulum erasum, nescio qua de causa * (ILS, 2738, adn. 3).

³² Despre această unitate, Pierre Salama, *Libyca*, I, 1953, p. 231–261, în special p. 245–253.

³³ *Ibidem*, p. 245, nota 85.

³⁴ Ruge, *Sebaste*, în RE, II, A 2, col. 951–953; P. Salama, *loc. cit.*, p. 245; *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton, New Jersey, 1976, p. 816 (*Sebaste*) (vezi și p. 800, *Samaria*). Cf. însă, P. Salama, *loc. cit.*, p. 246: „On pourrait, d'ailleurs, soulever une objection à propos du surnom de notre aile. Le surnom *Sebastena* est formé directement sur le nom de la ville de *Sebaste*; il ne dérive pas, comme le voudrait la syntaxe habituelle, du nom des habitants de cette ville. Composée d'éléments Sébastais, l'aile devrait normalement s'appeler l'*Ala Gemina Sebastenorum*, le génitif pluriel étant la règle de formation des noms des troupes auxiliaires dans l'armée romaine. *Ala Sebastena* signifierait plutôt une troupe ayant séjourné ou s'étant distinguée dans une opération de guerre à *Sebaste*. Nous savons qu'un certain nombre de contingents africains prirent part notamment à la campagne d'Orient où s'affrontèrent Pescennius Niger et Septime Sévère, et que la ville de Samarie qui s'était ralliée au premier des belligérants fut attaquée et prise par le second”; vezi însă, *ibidem*, în continuare: „On doit remarquer que si, en règle générale, l'appellation d'une troupe auxiliaire dérive, au génitif pluriel, du nom de la peuplade qui la compose, cette règle a souffert parfois des exceptions” (se citează în continuare exemple; pentru ideea că unitatea era compusă din elemente din *Sebaste* pledează și faptul că numele unității a fost martelat în inscripția lui P. Aelius Marcianus; vezi nota 36).

³⁵ P. Salama, *loc. cit.*, p. 245–246 (vezi și mai sus, nota 34).

din inscripția pusă în cinstea lui P. Aelius Marcianus³⁶; probabil că a fost o reacție de moment, deoarece într-o inscripție oficială din anul 201, apoi și în altele ulterioare, unitatea poartă în continuare acest nume³⁷. Astfel, anul 193 poate fi considerat drept un *terminus ante quem* pentru datarea inscripției în discuție.

În două inscripții de la Timgad (Numidia)³⁸ este prezentată cariera lui C. Annius Flavianus, *proc(urator) c(entenarius) splend(idae) provinciae Karthag(iniensis)*; din acestea aflăm că în cadrul celor trei miliții ecvestre, el a fost *praefect(us) cohortis III Raetorum* (în Cappadocia), *trib(unus) leg(ionis) III Italicae* — cu care ocazie a fost *donis militari(us) donatus bello Germa(nico) II* (anii 178—180), apoi *praef(ectus) ala I Fl(aviae) Sebastenorum* (deci cea de-a treia miliție și-a exercitat-o prin anii 181—183³⁹). S-ar putea ca între această unitate de cavalerie (este posibil ca ea să fi staționat în Mauretania Caesariensis) și *ala Gemina Sebastena* să existe o legătură; epitetul „geamăna” arată că ea s-a născut prin fuziunea a două unități — dintre care una poate fi chiar *ala I Flavia Sebastenorum*; dealtfel, în inscripția mai nou cunoscută conținând *cursum honorum* al lui C. Annius Flavianus⁴⁰, unitatea apare cu numele *ala pr(ima) Sebast(ena)*. Transformarea pare a fi avut loc imediat după mențiunea comenzii lui C. Annius Flavianus, deci prin anii 183—184 — deoarece P. Aelius Marcianus a mai fost, în afară de *praepositus al(ae) Gemin(ae) Sebast(enae)*, încă: *praepositus classis Syriacae et Augustae, praef(ectus) classis Moesiticae*, toate probabil înainte de 193.

A 51) O inscripție votivă de la Micia este dedicată *[D]ianae (?) [c]eteris[que] sanctissimis* (CIL, III, 1366) de către *[A]elius Pergamianus, praes(es) eq(uitum)* (CIL, III, 1366). Cu privire la rangul dedicantului, H. Devijver notează: „certe legen-

dum esse: *praef(ectus) eq(uitum)* (E. Birley nobis litteris communicavit” — ceea ce este verosimil (noi nu am avut posibilitatea de a verifica această rectificare).

Cît privește unitatea, este vorba foarte probabil de *ala I Hispanorum Campagonum*, a cărei garnizoană era în castrul de la Micia (despre această trupă: I. I. Russu, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembre 1972*, București — Köln — Viena, 1974, p. 218; C. C. Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms, II (Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior)*, Köln — Bonn, 1977, p. 369—371; astfel, comanda lui Aelius Pergamianus reprezintă cea de-a treia a sa miliție ecvestră.

A 75) M. Aemilius Bassus (AnnÉp, 1915, 58 = ILS, 9506) a deținut, în cadrul milițiilor ecvestre, comenzile de *[praef](ectus) coh(ortis) pr(imae) Antioch(ensium)*, *[trib(unus)] coh(ortis) pr(imae) Brittonu[m]*, apoi *[praef](ectus) ala Moesiac(ae)*. Cum remarcă H. Devijver, cea de-a doua miliție ecvestră și-a indeplinit-o în Dacia: el este atestat de diploma militară din 2 iulie 110 (CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3) de la Porolissum în fruntea cohorții de britoni. Prin urmare, prima comandă poate fi datată cu cițiva ani în urmă, foarte probabil tot în Dacia (nu în Moesia Superior, cum propune H. Devijver): între cele două războaie dacice ale lui Traian, *cohors I Antiochensium* este atestată realizind o lucrare la Drobeta, poate chiar castrul (AnnÉp, 1959, 309 = IDR, II, 14). Înaintea acestuia, la comanda cohorții se aflase M. Calpurnius Sabinus (CIL, XVI, 46, din 8 mai 100; Devijver, *op. cit.*, p. 213, I 60).

A 113) *P. Ampius [s] Rufinus, praef(ectus) coh(ortis) II Com(mag(enorum))* apare într-o inscripție votivă de la Micia, publicată de Liviu Mărghitan, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 143—147.

Dar I. I. Russu, în *Banatica*, 2, 1973, p. 104 (pe baza lecturii și informației lui Liviu Mărghitan; astfel incit în IDR, III/1, nr. 78, ar fi trebuit citat articolul lui L. Mărghitan din SCIVA, nu „Banatica”), citea numele prefectului *Tampius Rufinus*. Aceasta induce în eroare pe H. Devijver, care, în completările de la ultimul volum (III, p. 1023, T 1 a), ne prezintă un nou prefect, cu acest nume, al cohorții II Flavia Com(mag(enorum)).

În realitate, este vorba de aceeași persoană.

A 132) O inscripție greacă de la Thyatira (Lydia) (CIG, 3497; IGR, IV, 1213; ILS, 8853) ne prezintă cariera ecvestră a lui T. *Ant(oni)us Cl(audius) Alfenus Arignotus*.

Prima treaptă a reprezentat-o comanda de *praefectus* al cohorții II Flavia Numida-

³⁶ Vezi și *Historia Augusta, Severus*, 9: „un mare număr de orașe care fuseseră de partea acestuia (a lui Niger, n.n.) au fost supuse unor vexațiuni și neplăceri”. P. Salama, *loc. cit.*, p. 260, nota 183, crede că împăratul Severus Alexander „avait, de quelque façon, favorisé cette unité. La suppression du mot *Sebastena* s'expliquerait alors par une mesure générale de martelage au moment où la mémoire du souverain fut abolie”, ceea ce nu este probabil.

³⁷ P. Salama, *loc. cit.*, p. 237—240.

³⁸ CIL, VIII, 17900; J. Marcillet-Jaubert, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques, N.S.*, Paris, 4, 1968, p. 241—245, nr. 1 = AnnÉp, 1969—1970, 704).

³⁹ H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 99—100.

⁴⁰ AnnÉp, 1969—1970, 704 (vezi nota 38).

rum, din armata Daciei Inferioare (garnizoana acestei unități a fost la Feldioara, pe cursul transilvănean al Oltului). Totodată, el a deținut și comanda (ca *praepositus*) cohorței II Flavia Bessorum (aflată în garnizoană la Cinceșor)⁴¹. După cum s-a remarcat de mai multă vreme⁴², nu este vorba de o participare a celor două unități la războiul contra lui Avidius Cassius, în 175; prefectura anonei porturilor în Seleucia Pierria este probabil legată de perioada cind era prefect al aiei II Flavia Agrippiana (a treia miliție ecvestră) și *praepositus* al aiei *Singularium* (staționate în Syria).

A 137) De la Perolissum provine o inscripție pusă în cinstea lui *C. Iul(ius) Cast(i) n(us), leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(ae)lor*) de către *L. Ant(oni)us [Ma]r(in)ianus, praef(ectus) coh(ortis) [V] Ling(onum) Antonin(ianae)* (CIL, III, 7 638). Datorită supranumelui unității, inscripția datează „aet. Caracallae” (Devijver).

Intervalul de datare a inscripției poate fi restrins, datorită faptului că acum avem posibilitatea a încadra mai exact guvernarea lui C. Iulius Castinus, decit A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 65–67 (citat de Devijver). Mandatul acestuia datează din anii 216–217 și tot atunci poate fi plasată și prima miliție ecvestră a lui L. Antonius [Ma]r(in)ianus.

A 138) Dacă inscripția CIL, VI, 3 504 (funerară) datează din secolul al II-lea, cum propune H. Devijver, atunci M. Antonius Modianus și-a îndeplinit prima miliție ecvestră — *praef(ectus) coh(ortis) I Com-magen(um)* — în Dacia Inferior, nu în Moesia Inferior.

A 166) Cariera lui M. Arruntius Claudianus a devenit mai bine cunoscută în urma descoperirii și publicării unei inscripții de la Nanthus, în Lycia (Dieter Knibbe, JOAI, 49, 1968–1971, Beibl., p. 4 și urm.; AnnÉp, 1969–1970, 595). Ultima dintre miliții este datată de D. Knibbe (urmat de Devijver) în timpul războiului lui Domițian contra dacilor (anii 86–87): din neatenție, cei doi autori plasează însă funcția de *praef(ectus) class(is) [Moesiacae et ripae Dan]uvi*, „ante 86” (or, ea a urmat milițiilor ecvestre). Despre acest personaj, vezi încă: Emilia Doruțiu-Boilă, StCl, 17, 1977, p. 89–100 (cf. Al. Suceveanu, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 47–59); Anna Aichinger, In Arheoloski Vestnik, 30, 1979, p. 622–623, nr. 18.

A 213) Aurelius Atilianus, prefect al aiei Siliana c. R. apare în diplomele militare datate 2 iulie 164, descoperite în castelele de la Gilău (IDR, I, 18 = AnnÉp, 1957, 199) — unde

unitatea își avea sediul — și Buciumi (IDR, I, 21); în cel de-al doilea caz, diploma a fost adusă de un urmaș al celui încetățenit la 164, intrat în serviciul militar în *cohors II Nervia Pacensis Brittonum milliaria* (care staționa la Buciumi).

A 218) M. Aurelius Cassianus a fost tribun al cohorței *I F(elix)*⁴³ *m(illiar) Bryttonum Malvensis*; unitatea este identificată cu *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria*, atestată la anul 140 în Dacia Inferior (AnnÉp, 1962, 264; IDR, I, 13) și de ștampila tegulară *co(ho)rs m(illiar) B(rittonum)* de la Stolniceni (IDR, II, 560).

C 115) *Cohors I Pannoniorum equitata veterana*, al cărei comandant a fost Tib. Claudius Agrippa, poate fi cea care în diploma din 2 iulie 110 apare în Dacia (IDR, I, 3); la data cind acest ofițer își îndeplinea prima miliție ecvestră, unitatea se afla probabil în Moesia superior, unde fusese transferată poate încă din timpul lui Hadrian (atestată sigur în această provincie de diploma CIL, XVI, 111 din anul 160).

C 117) În AIIACluj-Napoca, 18, 1975–p. 50–54, I. I. Russu revine la lectura din CIL, III, 953 a inscripției de la Hoghiz (cu unele mici propuneri). Dacă citirea este corectă, ofițerul menționat de inscripție nu mai poate fi considerat un prefect al cohorței III Gallorum.

C 221) Cea de-a doua miliție ecvestră a lui M. Cominius Quintus, *trib. leg.*, se referă probabil la o comandă în cadrul legiunii XIII Gemina. Este greu de spus dacă aceasta datează din timpul lui Marcus Aurelius sau din primele decenii ale secolului al III-lea. Vezi și V 47–49.

E, p. 341) Inscriptia de la Boroșneu Mare (jud. Covasna, nu Buzău) a fost comentată mai recent de I. I. Russu, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 561, care citește numele unității nu *ala I Lat(ovic(orum))*, cum propunea Zoltan Szekely (SCIVA, 26, 1975, 2, p. 344–345; AnnÉp, 1974, 564), ci *ala I Bat(avorum)* (care staționa la Războieni–Cetate). Este problematic însă dacă *Egnatio* din r. 5 se referă la prefectul acestei unități.

I 132) Inscriptia CIL, III, 1 343, este dedicată familiei imperiale în jurul anului 200, cu ocazia ridicării unei construcții militare, probabil o *bas(ilica) al(ae) Cam(pagonum)*; la lucrări au participat efective din mai multe unități militare — în numele cărora pune inscripția Iulius Terentianus, prefectul aiei I Hispanorum Campagonum. Cf. C. C. Petolescu ¹ în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln–Bonn, 1977, p. 370–372.

⁴¹ Pentru bibliografie, mai sus, notele 29–30.

⁴² L. Robert, Istros, I, 1934, p. 216–220.

⁴³ Despre acest epitet: C. C. Petolescu SCIVA, 32, 1981, 2, p. 288, nr. 3.

I 135) Inscriptie dedicată lui Iulius Optimus Maximus și Iuno Regina la Drobeta de către [I]ul. Val(erius) Emeri(tus) (CIL, III, 14216^a = IDR, II, 18), *[praefect(us) coh(ortis)]* ... ; numele unității cade în lacună. Fără îndoială, el pune dedicația în calitate de comandant al unității aflate în garnizoană; ne gândim la *cohors I sagittarium*, care, deși *milliaria*, avea (cel puțin în secolul al II-lea) la conducere *praefecti* (cum arată o inscripție inedită: cf. IDR, II, 78; alte cazuri sînt citate de H. Devijver, *Prosop.*, indici, p. 1253: *praefectus cohortis milliariae*).

M 1) O inscripție de la Micia este dedicată de un *praef(ectus) coh(ortis) II Fl(aviae) Commag(enorum)*; din numele său se păstrează doar litera M... (AnnÉp, 1911, 35). H. Devijver notează în această privință; „Incertain an littera M spectet ad praenomen vel ad nomen gentilicium?”; dar C. Daicovicu, ACMIT, 3, 1930–1931 (1932), p. 36, nr. 3, propunea a întregi aici numele lui M. Arruntius Agrippinus, și el dedicant al unui altor către altă divinitate commageniană, Turmasgadis (A 165). Datarea „post a. 144” (referire la diploma CIL, XVI, 90 = IDR, I, 14 din 23 februarie 144) nu se justifică, din moment ce unitatea este atestată încă de diploma din 2 iulie 110 (CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3).

N 11) Diploma CIL, XVI, 110 (= IDR, I, 17), în care L. Nonnius Bassus apare la comanda cohortei I Ulpia Brittonum *milliaria* datează, cum s-a arătat recent (B. Lörincz, *Arheološki Vestnik*, 28, 1977, p. 369–371) din anul 154.

N 12) În legătură cu comenzile îndeplinite în Dacia de C. Nonius Caepianus (CIL, XI, 393 = ILS, 2739) – *praef(ectus) alae I Asturum, praepos(itus) numeri equitum elector[um] ex Illyrico*, vezi și discuția de la A 43 privind cea de-a doua formațiune amintită (nota 22).

P 26) Prima miliție ecvestră a lui Q. Petronius Novatus, *[praef(ectus) coh(ortis) V Gall(orum)]*, nu a fost „în Dacia, post a. 160” (pentru aceasta îl citează pe I. I. Russu, SCIV, 21, 1970, I, p. 155–163), ci *ante* 160. Această unitate este atestată în 110 în Dacia (CIL, XVI, 163; IDR, I, 3), unde a rămas un timp necunoscut; dar în 161 este din nou atestată în Moesia Superior, de unde fusese adusă (CIL, XVI, 111; M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, Londra, 1978, p. 78–79, nr. 55)⁴⁴.

⁴⁴ H. Devijver, *op. cit.*, II, p. 638 (apud P 26), citează pe H.-G. Pflaum, *Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études*, IVe section, 1973–1974 (1974), p. 271 (publicația ne-a fost inaccesibilă), că funcția de *proc(ura-*

P 43) M. Pl[autius] Ru[us] este atestat ca prefect al aiei I Hispanorum Campagonum într-o inscripție dedicată *Deae [I]s[idi] Reg(inae)* (CIL, III, 1342) sau, după altă lectură, *Deae S[ergiae] Reg(inae)* (I. I. Russu, *ActaMN*, 6, 1969, p. 183). Vezi mai jos, R 29.

P 107) Ala I Asturum, participantă la cucerirea Daciei (probabil la primul război al lui Traian, anii 101–102), a rămas în armata de ocupație a acesteia – dar în teritoriul aflat, pe timpul acestui împărat, sub jurisdicția guvernatorului Moesiei Inferior. Abia după reforma de la începutul domniei lui Hadrian, acest teritoriu va forma Dacia Inferior.

R 29) Un prefect, Rufus, apare ca dedicant al unor altare votive pentru Silvanus și Liber Pater (vezi C. Daicovicu, *Dacia, Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj, 1969, p. 183 (nr. 7) și 262 (nr. 2)). Desigur, el este același cu cel recent atestat de o altă inscripție tot de la Micia: *[P]luto, Rufus praef(ectus) v(otum) s(olvi) l(ibens) m(erito)* (C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 457, nr. 2). El poate să fi fost identic cu M. Pl[autius] Ru[us]⁴⁵, prefect al aiei I Hispanorum Campagonum (mai sus, P 43).

S 13) Într-o inscripție de la Tomis, Sedatius [A]pollonius apare ca *ἐπαρχος ἰπέων ἐιληστῶν τῶν ἐν Ἀραβίᾳ(ι)*. M. P. Speidel (Latomus, 33, 1974, 4, p. 935–936) arată că inscripția a fost pusă de acest personaj cînd a primit numirea în noul post (cea de-a treia miliție ecvestră), înainte de a-l lua în primire; este posibil ca a doua miliție ecvestră (*tribunus legionis*) să și-o fi îndeplinit tot în Moesia Inferior. Nu se poate, astfel, accepta ipoteza emisă de A. Aricescu (în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, București, 1977, p. 239–248) cum că unitatea omonimă ar fi ajuns la un moment dat în Arabia; specificarea *τῶν ἐν Ἀραβίᾳ(ι)* s-a făcut tocmai pentru a evita asemenea confuzie.

S 44) Pentru T. S[er]vius Vitalis, tribun al cohortei III Campestris, vezi și M. P. Speidel, *Apulum*, 15, 1977, p. 631–633 (care întregeste gentiliciul *S[er]vius*).

tor) *XX her(editatum) per Asiam, Phrygiam, Lyciam, Galatiam*, care a urmat după milițiile ecvestre, ar data „ante aet. Hadriani”.

⁴⁵ S-ar putea încă pune întrebarea dacă există o legătură între acest prefect și P. Ampiu[s] *Rufi[nus]*, *praef(ectus) coh(ortis) II Com[mag(enorum)]* (A 113; vezi mai sus); dar la această identificare se opune cognomenul *Rufi[nus]*: pe piatră pare a se mai vedea, deasupra rîndului, partea de sus a unei haste, eventual a unui I în ligatură cu N (spațiul rămas liber permite întregirea propusă de editorul piesei).

U 20) Pentru *Ulpus* [Victor?], vezi recent I. Piso, ZPE, 40, 1980, p. 273–282, care propune o datare mai târzie (sub Filip Arabul) a carierei procuratoriene și, implicit, a milițiilor equestre ale acestuia.

V 47–49) Dintr-o inscripție, considerată ca provenind de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, cunoaștem pe un *Varen(ius) Pudens, fl(amen) coloniarum eq(uo) p(ublico) p(raefectus) coh(ortis)* (CIL, III, 1482 = IDR, III/2, 129). Inscripția a fost găsită în prima jumătate a secolului trecut la Zam, pe Mureș, mai jos de Micia; prefectul menționat poate să fi fost chiar comandantul coortei II Flavia Commagenorum (care staționa în castrul de la Micia) (cf. IDR, III/2, 123). Într-o altă inscripție (CIL, III, 1486 = IDR, III/2, 128), databilă eventual în deceniul al treilea (sau chiar mai târziu) al secolului al III-lea (de exemplu, numele municipiilor Apulum și Porolissum nu mai apar precedate de genitival imperial, *Septimium*), funcțiile civile ale lui T. Varenus Pudens sînt precedate de indicația *a mil(itius)*.

El era fiul lui T. Varenus Probus, la rîndu-i ginere al lui M. Cominius Celerinus (mai sus, C 221). Fratele său era T. Varenus Sabinianus, despre care o inscripție funerară de la Apulum (CIL, III, 1198) scrie că a fost

flam(en) col(oniae) Sarmiz(egetusae), dec(urio) col(oniae) Sar(mizegetusae) et Apul(lensis), precum și că a străbătut toate milițiile equestre: omnib(us) equestrib(us) milit(iis) perfunc(tus) (despre această familie, cf. C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969, p. 389–390).

★

Prin notele de mai sus, am încercat a aduce unele completări de amănunt sau clarificări la unele probleme privind persoanele de rang equestru care, în decursul celor trei mii, au îndeplinit comenzi în Dacia romană. Aceste observații sînt minime față de volumul de documente epigrafice și literatura problemei utilizate de autorul *Prosopografiei milițiilor equestre*. Desigur, prin asemenea completări, pe care le-au adus sau le vor aduce și alți cercetători de pretutindeni, această operă de excepțională valoare științifică va avea de câștigat, permițînd autorului să realizeze un nou volum – *supplementum* cu rectificările și adaosurile făcute între timp.

Constantin C. Petolescu